

Розділ 1

Коли світ був молодий

Колись давно-давно, коли гори ще тільки вчилися стояти високо, ріки — дзюркотіти, а дерева — шелестіти листям, жили на світі слони.

Але то були зовсім не такі слони, яких ми бачимо тепер.

Теперішні слони сірі, гладенькі, з великими вухами й довгими хоботами. А тоді вони були волохаті. Та ще й як волохаті! Шерсть у них росла густа, довга, кудлата, м'яка, мов стара зимова шуба.

Коли слон ішов лісом, здавалося, що суне велика жива копиця сіна. А коли він лягав відпочити під деревом,

маленькі пташки сідали йому на спину й думали, що то новий пухнастий пагорб.

У тій шерсті часом губилися метелики, ховалися жуки, а одне мале мавпеня якось навіть заснуло в кудлатому вусі старого слона й прокинулося тільки тоді, коли слон голосно чхнув.

— Апчхи-и-и! — прогримів слон так, що листя посипалося з дерев.

Мавпеня вилетіло з вуха, зробило три перекиди в повітрі й упало просто в м'який кущ.

— Оце так печера! — вигукнуло воно. — Тільки дуже гучна!

Слони були добрі, спокійні й поважні. Вони ходили великим стадом, не сварилися без потреби, допомагали малим і ніколи не ламали дерева просто так. Якщо слон хотів зірвати гілку, він спершу дякував дереву.

Найстарішого слона звали Громобій. Не тому, що він був сердитий, а тому, що коли він ступав, земля тихенько гуділа під його ногами.

— Бум... бум... бум... — казала земля.

А всі звірі знали: це йде Громобій, старий мудрий слон.

У стаді жив і малий слоник на ім'я Бубу. Він був ще зовсім молодий, але шерсть мав таку довгу, що інколи сам наступав на власні кучері.

Йшов Бубу стежкою — і раптом:

— Ой!

— Що сталося? — питала його мама.

— Мене хтось за ногу схопив!

Мама нахилилася, дивилася й усміхалася:

— Це ти сам на свою шерсть наступив.

Бубу соромився, сопів хоботом і намагався зачесати кудлату чуприну назад. Але шерсть не слухалася. Вона стирчала в різні боки: на спині — горбиком, на голові — хмаркою, на хвості — пензликком.

Інші слоненята любили з нього кепкувати.

— Дивіться, дивіться! Іде ходяча хмара!

— Ні, це не хмара! Це кущ на ногах!

— А може, це гора заблукала?

Бубу робив вигляд, що йому байдуже. Він піднімав хобот догори й поважно йшов далі. Але в душі йому було прикро.

Одного разу він підійшов до річки й подивився у воду. Звідти на нього дивилося маленьке кудлате створіння з великими вухами, сумними очима й таким густим волоссям, що майже не видно було чола.

— Ну чому я такий волохатий? — прошепотів Бубу. — Чому я не можу бути, як усі?

Річка тихенько забриніла, ніби щось хотіла відповісти. Але ріки в ті часи ще не дуже добре вміли говорити людськими чи слонячими словами. Вони тільки дзюрчали.

Бубу зітхнув і опустив хобот у воду.

Та раптом із очерету почувся старенький голос:

— Бо кожен народжується не просто так, малий.

Бубу здригнувся.

З-під великого листка вилізла стара черепаха. Панцир у неї був подряпаний, очі — мудрі, а хода така повільна, що здавалося: вона йде ще з учорашнього дня.

— Хто ти? — спитав Бубу.

— Мене звуть Тара. Я стара черепаха. Бачила багато дощів, багато посух, багато дурних сварок і кілька розумних мовчанок.

— А ти знаєш, чому я такий кудлатий? — тихо спитав Бубу.

Черепаха примружилася.

— Знаю одне: те, з чого сьогодні сміються, завтра може всіх урятувати.

Бубу не зрозумів цих слів. Він тільки кліпнув очима.

— Моя шерсть може когось урятувати?

— Може, — відповіла Тара. — А може, й твоє серце. Побачимо.

У цей час над лісом повільно піднімалося сонце. Спершу воно було лагідне й золоте, але з кожною хвилиною ставало гарячішим. Промені торкалися трави, каміння, дерев і густих слонячих шуб.

Бубу відчув, як йому стає жарко.

Дуже жарко.

Він озирнувся. Інші слони теж важко дихали. Маленькі слоненята ховалися в тіні, старі слони обмахувалися великими вухами, а птахи мовчали на гілках.

День починався незвичайний.

Ніхто ще не знав, що з цього дня в житті волохатих слонів усе почне змінюватися.

Розділ 2

Велика спека

Сонце того дня піднімалося все вище й вище.

Спочатку воно було лагідне, мов тепла мамина долоня. Потім стало гаряче, як камінь біля багаття. А вже опівдні здавалося, що хтось повісив над джунглями величезну розпечену миску й забув її зняти.

Листя на деревах опустилося. Трава похилилася до землі. Навіть балакучі папуги, які завжди кричали одне одному новини, сиділи мовчки з розкритими дзьобами.

— Кар-р-р... — спробував сказати один папуга.

Але вийшло тільки:

— Ка...

І він замовк.

Волохатим слонам було найважче. Їхня густа шерсть, що колись захищала від холоду, тепер стала справжньою бідою. Вона гріла так, ніби кожен слон ніс на собі цілу гору сухого сіна.

Бубу стояв під деревом і важко сопів.

— Ху-у-у... — видихав він хоботом. — Мамо, а сонце завжди було таке сердите?

Мама обмахнула його вухом.

— Сонце не сердите, синку. Просто сьогодні воно дуже старається світити.

— Хай би воно трошки менше старалось, — пробурмотів Бубу.

Поруч лежав старий Громобій. Його довга шерсть скуйовдилася, в ній заплуталися сухі листочки, а на кінчику хобота сиділа маленька синя пташка й теж ховалася від спеки.

— Бум... — тихо зітхнув Громобій.

І навіть земля під ним не відповіла, бо їй самій було гаряче.

До вечора стало ще гірше. Маленький струмок, де слоненята любили бризкатися водою, перетворився на тоненьку срібну ниточку. Велика калюжа біля баобаба висохла зовсім. А на місці м'якого болота лишилася потріскана глина.

— Води меншає, — сказав один дорослий слон.

— Трави теж, — додала стара слониха.

— Треба йти до Великої ріки, — мовив Громобій. — Там вода була завжди.

І все стадо рушило в дорогу.

Слони йшли повільно. Їхні важкі кроки здіймали пилюку. Маленькі слоненята тулилися до матерів. Дорослі мовчали.

Ніхто не жартував, ніхто не дражнив Бубу “ходячою хмарою”. Усім було не до сміху.

Бубу йшов останнім.

Йому було так жарко, що здавалося: кожна його волосинка окремо смажиться на сонці. Він раз у раз зупинявся, піднімав хобот і ловив найменший подих вітру.

Але вітру не було.

Тільки гаряче повітря тремтіло над землею.

Коли слони дійшли до Великої ріки, усі радісно прискорили крок.

— Вода! — вигукнуло одне слоненя.

— Нарешті! — озвалася його мама.

Та радість швидко стихла.

Велика ріка вже не була великою.

Вона стала вузькою, мілкою й сумною. Вода текла ледве-ледве, а посеред русла стирчали камені, яких раніше ніхто ніколи не бачив.

Слони стояли на березі й мовчали.

Навіть Бубу не знав, що сказати.

Першим заговорив Громобій:

— Такої спеки я ще не пам’ятаю.

А якщо старий Громобій чогось не пам’ятав, значить, такого справді майже не було.

Того вечора стадо заночувало біля ріки. Води вистачило, щоб напитися, але для купання — ні. А слони дуже люблять воду. Особливо тоді, коли на них густа волохата шуба.

Бубу ліг на березі, поклав голову на передні ноги й дивився на зорі.

— От би мені бути гладеньким, — подумав він. — Щоб сонце не пекло так сильно. Щоб шерсть не тяглася по землі. Щоб ніхто не сміявся.

І тут він почув тихенький шурхіт.

З темряви повільно виповзла стара черепаха Тара.

— Знову ти? — здивувався Бубу.

— Я часто буваю там, де хтось сумує, — відповіла черепаха. — Сумні місця тихі. А я люблю тишу.

Бубу посунувся, щоб їй було зручніше.

— Таро, — сказав він, — ти казала, що моя шерсть або моє серце можуть когось урятувати. А як? Я ж маленький. І дуже кудлатий.

Черепаха подивилася на зорі.

— За далекими горами є озеро.

— Звичайне озеро?

— Ні. Чарівне.

Бубу підняв голову.

— Чарівне?

— Так. Його називають Озером Добрих Сердець. Кажуть, хто прийде до нього не заради себе одного, а з бажанням допомогти іншим, той отримає те, що йому справді потрібно.

Бубу задумався.

— А воно може забрати шерсть?

— Може, — сказала Тара. — Якщо без шерсті ти станеш кориснішим для свого стада.

— А може дати воду?

— Може підказати, де її знайти.

— А може зробити так, щоб усім не було так жарко?

Черепаша повільно кліпнула.

— Чарівне озеро не робить усього замість нас. Воно тільки відкриває те, що вже є всередині.

Бубу насупився.

— Усередині в мене зараз тільки спека.

Тара тихенько засміялася.

— Ні, малий. Усередині в тебе доброта. Просто вона ще не знає, куди йти.

Бубу довго мовчав.

На березі спали слони. Хтось тихо сопів, хтось ворушив вухами уві сні. Мама Бубу втомлено лежала під деревом. Старий Громобій дивився в темряву й не спав.

Бубу раптом відчув, що не може просто чекати.

— Таро, — прошепотів він. — А я зможу знайти те озеро?

— Сам — важко. З добрим серцем — можливо.

— А дорога небезпечна?

— Усі важливі дороги трохи небезпечні.

— А далеко?

— Далі, ніж ти ходив. Але ближче, ніж здається тому, хто дуже хоче допомогти.

Бубу підвівся. Його густа шерсть скуйовдилася, мов стара трава після бурі.

— Я піду.

Черепаша уважно подивилася на нього.

— Коли?

— На світанку.

— Чому не зараз?

Бубу озирнувся на маму.

— Бо спершу треба попроситися. І сказати правду.

— Це добре, — кивнула Тара. — Той, хто починає дорогу з правди, рідше губиться.

Уранці небо було рожеве-рожеве, ніби хтось розлив по ньому сік стиглих ягід.

Бубу підійшов до мами.

— Мамо...

Вона одразу прокинулася.

— Що сталося, синку?

Бубу хвилювався так, що його хобот зав'язався майже вузликом.

— Я... я хочу піти за далекі гори. Там є чарівне озеро. Воно може допомогти нам. Я знайду його й повернуся.

Мама довго мовчала.

Потім притулила його хоботом до себе.

— Ти ще маленький, Бубу.

— Знаю.

— Дорога далека.

— Знаю.

— Ти можеш злякатися.

— Уже злякався, — чесно сказав Бубу. — Але я все одно хочу піти.

До них підійшов Громобій.

— Я чув твої слова, малий.

Бубу опустив очі.

— Ти заборониш?

Старий слон похитав головою.

— Я не забороню доброму серцю шукати дорогу. Але пам'ятай: сила слона не тільки в ногах і хоботі. Сила слона — у тому, кого він не залишив у біді.

Бубу запам'ятав ці слова.

Мама дала йому в дорогу пучок соковитої трави, хоч трави й так було мало. Старий Громобій торкнувся його голови хоботом. А маленькі слоненята, які ще вчора сміялися з нього, сьогодні мовчали й дивилися широко розплющеними очима.

Один із них тихо сказав:

— Бубу... повертайся.

Бубу кивнув.

— Повернуся.

І він рушив.

Маленький волохатий слон ішов назустріч сонцю. Його довга шерсть тягнулася майже до землі, вуха тремтіли від хвилювання, а серце билось голосно-голосно.

Попереду чекали далекі гори, незнайомі стежки й чарівне озеро.

А позаду лишалося стадо, якому дуже потрібна була надія.

Розділ 3

Дорога через суху савану

Бубу йшов назустріч сонцю.

Спершу йому здавалося, що це дуже просто: поставив одну велику ногу вперед, потім другу, потім третю, потім четверту — і дорога сама веде тебе туди, куди треба.

Але вже за годину він зрозумів: дорога — то хитра штука.

Вона то губилася між сухими кущами, то раптом роздвоювалася, то впиралася в каміння, то зникала під жовтою травою. А сонце пекло так, ніби дуже хотіло підсмажити маленького волохатого слона з усіх боків.

— Ху-у-у... — сопів Бубу. — Якби моя шерсть була хоч трошки коротша, я б ішов удвічі швидше.

Його кудлата шуба чіплялася за гілки. Реп'яхи липли до боків. Суха трава плуталася в шерсті на ногах. Часом Бубу зупинявся, сердито смикав хоботом за кущ і бурмотів:

— Ну відчепися! Я ж не дерево, щоб на мені рости!

Але кущі не відповідали. Вони були занадто сухі й занадто колючі для розмов.

До полудня земля стала гарячою. У повітрі тремтіло марево, і далекі гори то з'являлися, то зникали, наче хтось малював їх на небі й одразу стирав.

Бубу зупинився біля старого баобаба. Тінь від нього була невелика, але для слоненяти й вона здавалася подарунком.

— Трошки відпочину, — сказав Бубу сам до себе. — Зовсім трошки.

Він ліг під баобабом, поклав голову на передні ноги й заплющив очі.

Та тільки-но почав дрімати, як почув тоненький голосок:

— Допоможіть! Хто-небудь! Ой-ой-ой!

Бубу підняв голову.

— Хто це?

— Тут! Унизу! У ямі!

Бубу обережно підійшов до сухої трави й побачив невелику яму. У ній стояло маленьке оленятко. Воно тремтіло, а його тонкі ніжки ковзали по сухій глині.

— Я впало, — схлипнуло оленятко. — Тобто впав. Ні, впало... Ой, я так злякався, що вже й говорити забув!

— Не бійся, — сказав Бубу. — Я тебе витягну.

Він опустил у яму хобот.

— Хапайся.

Оленятко обвило його хобот ніжками, але було таке легеньке й слизьке від пилюки, що одразу з'їхало назад.

— Ой!

Бубу подумав. Потім повернувся боком, опустил на коліна й простягнув хобот нижче.

— Тепер спробуй вилізти по мені, як по дереву.

— Але ти ж не дерево.

— Зате я волохатий, — зітхнув Бубу. — За мою шерсть легко триматися.

Оленятко обережно вчепилося за густі кудли на хоботі, потім за шерсть на голові, потім за вухо.

— Ой, вибач! — пискнуло воно, коли смикнуло занадто сильно.

— Нічого, — скривився Бубу. — Я майже не плачу. Тільки очі самі згадали воду.

Нарешті оленятко вибралося з ями й стало на землю.

— Дякую! — вигукнуло воно. — Якби ти був гладенький, я б зісковзнув!

Бубу здивовано подивився на свою шерсть.

— Справді?

— Авжеж! Ти дуже зручний слон.

Бубу не знав, чи це комплімент, але йому стало приємно.

Оленятко показало йому стежку між кущами.

— Іди туди. Вона веде ближче до гір. Тільки обережно: далі є сухий яр.

— Дякую, — сказав Бубу.

Він пішов далі. Сонце все ще пекло, шерсть усе ще заважала, але тепер Бубу вже не сердився на неї так сильно.

“Може, стара Тара мала рацію, — думав він. — Те, з чого сміються сьогодні, завтра справді може когось урятувати”.

За сухим яром починалася савана.

Колись вона була зелена й м’яка, а тепер стала жовта, шорстка й колюча. Вітер ганяв по ній перекотиполе. Десь далеко кричав птах. Над землею кружляли гарячі потоки повітря.

Бубу дуже хотів пити.

Він згадав маму, стадо, мілку Велику ріку і вперто рушив далі.

Невдовзі перед ним з'явилася вузька річечка. Вона була майже висохла, але посередині ще блищала тоненька смужка води.

На одному березі сиділо маленьке мавпеня. Воно тримало в лапках великий жовтий плід і дивилося на інший берег.

— Чому не переходиш? — спитав Бубу.

Мавпеня схлипнуло.

— Я боюся. Міст упав. А мама там.

Воно показало на протилежний берег. Там справді метушилася доросла мавпа й тривожно махала лапами.

— Річка ж маленька, — сказав Бубу.

— Для тебе маленька! А для мене — як море з мокрими зубами!

Бубу подивився на воду. Вона була неглибока, але дно могло бути слизьким. Та й мавпеня справді було зовсім мале.

— Сідай мені на спину, — сказав він. — Я перенесу.

Мавпеня зраділо, видерлося йому на спину й одразу потонуло в шерсті майже по вуха.

— Ого! — вигукнуло воно. — Тут можна жити!

— Не треба, — швидко сказав Бубу. — Я ще в дорозі.

— А куди йдеш?

— До чарівного озера за горами.

— А навіщо?

— Щоб допомогти слонам. Нам дуже жарко. І води мало.

Мавпеня притихло.

Бубу обережно ступив у річечку. Вода була тепла, каламутна й лоскотала ноги. Він дійшов до середини, коли раптом послизнувся на мокрому камені.

— Ой!

Мавпеня вчепилося в його шерсть.

— Тримайся! — сказав Бубу.

— Я тримаюся! За тебе тримаюся! Ти дуже тримальний!

Бубу ледь не засміявся, але втримав рівновагу й вибрався на інший берег.

Мама-мавпа підхопила маля й почала його обіймати.

— Дякую тобі, добрий слоне!

— Я ще слоненя, — скромно сказав Бубу.

— Добре слоненя, — виправилася мавпа.

Перед тим як піти, мавпеня висунулося з маминих обіймів і подало Бубу жовтий плід.

— Це тобі. Він соковитий.

Бубу взяв плід хоботом і обережно розкусив. Сік потік йому в рот, і на мить спека стала не такою страшною.

— Смачний! — сказав він.

— Бо подарований, — поважно відповіло мавпеня. — Подароване завжди смачніше.

Бубу рушив далі.

Надвечір небо почало міняти колір. Спершу воно стало золотим, потім рожевим, потім фіолетовим. Сонце повільно котилося до краю землі, але жара ще трималася в камінні й сухій траві.

Бубу вже ледве переставляв ноги.

— Ще трохи, — підбадьорював він себе. — Треба знайти місце для ночівлі.

Раптом налетів вітер.

Спочатку легкий, потім сильніший. Він підняв пилюку, зашурхотів сухими кущами й загойдав високе дерево на пагорбі.

На тому дереві було пташине гніздо.

У гнізді пищали пташенята.

Гілка нахилилася так сильно, що гніздо мало не впало.

— Ой лишенько! — закричала маленька пташка, кружляючи поруч. — Мої діти! Моє гніздо!

Бубу підбіг до дерева.

— Що робити?

— Вітер зараз зірве гніздо!

Бубу озирнувся. Навколо не було нікого великого. Тільки він, дерево, вітер і пташиний страх.

Тоді Бубу став з навітряного боку, підняв голову й прикрив гніздо своїм тілом. Вітер ударив у нього, розкуйовдив шерсть, насипав пилюки в очі, але Бубу не відійшов.

Його густа шерсть затримувала пил, сухе листя й дрібні гілочки. Вітер шарпав його, ніби хотів сказати: “Посунься!”

А Бубу вперто стояв.

— Не посунуся, — пробурмотів він. — Там діти.

Вітер лютував ще довго. А потім, як це часто буває з вітрами, раптом утомився й побіг далі шукати, кого б іще налякати.

Гніздо лишилося на місці.

Пташка сіла Бубу на голову.

— Ти врятував моїх малят.

— Я просто стояв.

— Іноді “просто стояв” — це найбільша хоробрість, — сказала пташка.

Бубу посміхнувся.

Того вечора він ліг під деревом. Пташка принесла йому кілька ягід. Оленятко здалеку показало безпечну стежку. А мавпеня, яке вже сиділо на іншому березі річечки, голосно гукнуло:

— Бубу! Ти найкраща ходяча хмара!

Раніше Бубу образився б.

А тепер тільки засміявся.

— Дякую! — гукнув він у відповідь. — Хмара теж буває потрібна!

Коли зійшли зорі, Бубу дивився на далекі гори. Вони вже здавалися ближчими.

Він був утомлений, спраглий і весь у реп'яхах. Але серце його стало легшим.

Бо за один день його кудлата шерсть урятувала оленятко, перенесла мавпеня й захистила пташине гніздо.

І Бубу вперше подумав:

“Може, я не просто волохатий. Може, я потрібний саме таким, яким народився”.

Десь у темряві тихенько зашурхотіло.

То стара черепаха Тара, яка невідомо як знову опинилася поруч, сказала:

— Ось бачиш, малий. Озеро ще далеко. А чарівність уже почалася.

Бубу хотів щось відповісти, але позіхнув так широко, що мало не проковтнув місяць.

— Добраніч, Таро, — прошепотів він.

— Добраніч, Бубу.

І маленький волохатий слон заснув під зорями, не знаючи, що завтра дорога стане ще важчою.

Але тепер він уже не боявся так сильно.

Бо в нього були чотири міцні ноги, довгий хобот, кудлата шерсть і добре серце, яке знало дорогу краще за будь-яку стежку.

Розділ 4

Гори, що питають правду

Уранці Бубу прокинувся від того, що хтось лоскотав його за вухом.

— Мамо, ще трошки... — пробурмотів він крізь сон.

— Я не твоя мама, — почувся тоненький голос. — Я пташка. І ти лежиш під моїм деревом.

Бубу розплющив очі. На гілці сиділа та сама пташка, чие гніздо він учора врятував від вітру. Біля неї пищали малі пташенята, відкриваючи дзьобики так широко, ніби хотіли проковтнути ранок.

— Доброго ранку, — сказав Бубу й підвівся.

У його шерсті за ніч оселилися три сухі листочки, дві билинки й один жук, який дуже обурився, що його будинок раптом почав ходити.

— Перепрошую, — сказав жук. — Але я ще не допив росу.

— Вибач, — зняковів Бубу. — Я поспішаю до гір.

Жук поважно виліз із шерсті, поправив вусики й буркнув:

— Молодь завжди кудись поспішає.

Пташка злетіла з гілки й сіла Бубу на голову.

— Я покажу тобі стежку. Звідси її важко побачити з землі.

— Дякую, — зрадів Бубу.

Він рушив за пташкою.

Савана поступово змінювалася. Суха трава ставала нижчою, каміння — більшим, а попереду все вище здіймалися гори.

Вони були сірі, синюваті й такі давні, що здавалися старшими за саме небо.

— Он та вузька дорога між двома скелями, — показала пташка. — Вона веде до перевалу.

— А далі?

— Далі я не знаю. Птахи рідко літають туди. Там вітер говорить чужими голосами.

Бубу ковтнув слину.

— Чужими?

— Так кажуть. Але ти не бійся. У тебе добре серце.

— Добре серце теж може тремтіти, — чесно відповів Бубу.

Пташка засміялася.

— Може. Головне, щоб не тікало.

Вона попрощалася й полетіла назад до гнізда, а Бубу залишився сам перед горами.

Стежка між скелями була вузька. Для зайця — широка, для козулі — зручна, а для маленького волохатого слона — дуже задумлива. Бубу йшов боком, притискаючи вуха, щоб не зачепити каміння.

Шерсть чіплялася за гострі виступи.

— Ой! — смикався Бубу. — Ай! Та відпустіть мене, я не ваш килим!

Каміння мовчало.

Воно взагалі рідко відповідає, навіть коли поводить ся нечемно.

Чим вище піднімався Бубу, тим прохолоднішим ставало повітря. Це було приємно. Його волохата шуба вже не здавалася такою важкою. Але дорога ставала дедалі крутішою.

Бубу пихкав, зупинявся, знову йшов, знову пихкав.

— Ще трохи, — казав він собі. — Ще один поворот. Ще один камінь. Ще один крок.

Раптом стежка вивела його до великої скелі, що стояла просто посеред дороги.

Скеля була дивної форми: схожа на голову велетенського звіра із заплющеними очима. Перед нею лежав гладенький камінь, ніби поріг.

Бубу ступив на нього — і земля під ногами тихо загуділа.

— Хто йде через мої гори? — пролунав глибокий голос.

Бубу підстрибнув так, що з його шерсті висипалося кілька реп'яхів.

— Ой! Хто це?

— Я питаю першим, — відповів голос.

Скеля розплющила кам'яні очі.

Бубу відкрив рота. Потім закрив. Потім знову відкрив.

— Ти... ти ж скеля!

— Так, — сказала скеля. — А ти слоненя. Ми обидва помітили очевидне. Тепер відповідай: хто йде через мої гори?

Бубу випростався, наскільки міг.

— Я Бубу. Волохате слоненя зі стада біля Великої ріки.

— Навіщо йдеш?

— Шукаю чарівне озеро.

— Для чого?

— Щоб... — Бубу хотів швидко відповісти, але раптом зупинився.

Він згадав, як дивився у воду й мріяв стати гладеньким. Згадав, як його дражнили “ходячою хмарою”. Згадав, як йому хотілося, щоб ніхто більше не сміявся.

Скеля уважно дивилася на нього.

— Для чого? — повторила вона.

Бубу опустил хобот.

— Спершу я хотів, щоб озеро забрало мою шерсть.

— Чому?

— Бо через неї мені жарко. Бо я наступаю на неї. Бо з мене сміються.

— А тепер?

Бубу замовк.

Вітер пробіг між скелями й тихо засвистів.

— Тепер я все ще хочу, щоб мені не було так жарко, — чесно сказав Бубу. — Але ще більше хочу допомогти стаду. У нас мало води. Малим важко. Старим важко. Якщо озеро може допомогти — я мушу його знайти.

Кам'яні очі скелі примружилися.

— Ти кажеш правду. Але правда буває не вся. Скажи решту.

Бубу здригнувся.

— Яку решту?

— Ту, яку ховаєш від себе.

Бубу довго мовчав. Йому дуже хотілося сказати: “Я нічого не ховаю”. Але всередині щось тихенько штовхнуло його.

Може, це було добре серце.

А може, стара черепаха Тара якось примудрилася дістатися аж у його думки.

— Я боюся, — прошепотів Бубу.

— Чого?

— Що не знайду озера. Що повернуся ні з чим. Що всі скажуть: “Бачите, ходяча хмара тільки пилюку здіймала”. Я боюся, що я замалий.

Скеля мовчала.

Бубу вже подумав, що сказав щось не те. Але кам'яний голос став м'якшим.

— Той, хто визнає страх, уже більший за нього.

— То я можу пройти? — несміливо спитав Бубу.

— Ще ні.

Бубу зітхнув так важко, що пилюка біля його ніг піднялася маленькою хмаринкою.

— Я так і знав.

— Перед тобою три стежки, — сказала скеля.

І справді: за нею раптом відкрилися три дороги.

Перша була широка, рівна й вела вниз до зеленої долини. Звідти пахло соковитою травою й прохолодною водою.

Друга була вузька, кам'яниста й крута. Вона піднімалася вгору, туди, де хмари торкалися вершини.

Третя була темна й ховалася в печері. З неї тягнуло холодом.

— Яка веде до озера? — спитав Бубу.

— Обери.

— Але як?

— Серцем.

Бубу подивився на першу дорогу. Там було так зелено! Так свіжо! Він майже відчув смак трави на язиці. Можна було б піти туди, відпочити, напитися й забути про спеку, стадо, гори, чарівне озеро...

“Тільки ненадовго”, — прошепотіла в голові хитра думка.

Бубу похитав головою.

— Ні. Я не для відпочинку сюди прийшов.

Він глянув на третю дорогу. Печера була темна. Дуже темна. Така темна, що навіть його власна тінь не захотіла б туди заходити.

— А ця? — спитав Бубу.

— Може бути короткою, — сказала скеля. — А може бути страшною.

— А друга?

— Важка.

— І все?

— І все.

Бубу тупнув ногою.

— Могла б хоч трошки підказати.

— Підказка вже була, — відповіла скеля. — Ти просто хотів легшу.

Бубу насупився. Потім згадав слова Громобоя: “Сила слона — у тому, кого він не залишив у біді”.

Він ішов не заради легкої дороги. І не заради того, щоб усі його хвалили.

Він ішов, бо вдома чекали.

Бубу повернув до другої стежки — вузької, кам’янистої й крутої.

— Я піду тут.

— Чому?

— Бо перша надто солодка. Третя надто хитра. А ця просто важка. Важка дорога хоча б чесна.

Скеля довго дивилася на нього. Потім її кам'яні очі заплющилися.

— Іди, Бубу. Але пам'ятай: гора питає правду не для себе. Вона питає її для того, хто йде.

Стежка відкрилася.

Бубу рушив угору.

Тепер кожен крок давався важко. Каміння ковзало під ногами. Шерсть набирала пилюки. У вухах шумів вітер. Але Бубу йшов.

На одному повороті він почув позаду знайомі голоси:

— Ходяча хмара!

— Куц на ногах!

— Куди ти лізеш? Ти ж упадеш!

Бубу завмер.

Голоси були точнісінько такі, як у слоненят із його стада.

Він обернувся майже наполовину.

Але нікого не побачив.

Тільки вітер біг між скелями й сміявся чужими голосами.

Бубу стиснув хобот.

— Це неправда, — сказав він уголос. — Вони вдома. А я йду.

Голоси стихли.

Він піднявся ще вище.

Тоді почув мамин голос:

— Бубу, повернися. Ти ще маленький.

Серце в нього боляче стиснулося.

— Мамо? — прошепотів він.

Попереду стежка вела вгору. Позаду хмари закривали шлях.

— Повернися, синку, — знову покликав голос.

Бубу заплющив очі.

Він дуже хотів до мами. Хотів притулитися до неї, сховатися під її великим вухом і сказати: “Я втомився”.

Але він знав: справжня мама не стала б кликати його страхом. Вона дала йому траву, обійняла й відпустила з любов'ю.

— Це не мама, — твердо сказав Бубу. — Це вітер говорить її голосом.

Вітер завив сердито й ударив йому в бік.

Бубу похитнувся. Його нога посковзнулася на камені. Щемить — і він міг упасти вниз.

Та густа шерсть зачепилася за кущ, що ріс між скелями.

— Ай! — скрикнув Бубу.

Було боляче. Але саме ця кудлата шерсть утримала його.

Бубу обережно підтягнувся, став на стежку й важко задихав.

— Дякую, шерсте, — прошепотів він. — Вибач, що я на тебе сердився.

Кущ тихенько зашелестів, ніби теж прийняв подяку.

Коли сонце почало хилитися до заходу, Бубу нарешті дістався перевалу.

Перед ним відкрився краєвид, від якого він забув про втому.

За горами лежала зелена долина. Посеред неї, далеко-далеко, блищало щось кругле й срібне. Воно сяяло так тихо, ніби в ньому спав шматочок місяця.

— Озеро... — прошепотів Бубу.

Але до нього було ще далеко.

Дуже далеко.

Бубу сів на краю перевалу. Вітер тепер був не страшний, а прохолодний. Він ворушив його довгу шерсть, ніби лагідно розчісував.

З-за каменя повільно виповзла стара черепаха Тара.

Бубу навіть не здивувався. Ну майже.

— Як ти тут опинилася? — спитав він.

— Повільно, — відповіла Тара.

— Але я йшов цілий день!

— А я почала раніше.

Бубу засміявся. Сміх вийшов утомлений, але справжній.

— Я бачив озеро, Таро.

— Бачив.

— Воно справді існує.

— Багато важливих речей існують ще до того, як ми їх побачимо.

Бубу ліг на теплий камінь.

— Гори питали мене правду.

— І що ти відповів?

— Що боюся.

— Добре.

— Хіба це добре?

— Звісно. Страх, який назвали по імені, уже не такий страшний.

Бубу подивився вниз, туди, де срібніло озеро.

— Завтра я дійду?

Тара мовчки глянула на небо.

— Завтра ти підеш далі. А чи дійдеш — залежить від того, кого зустрінеш дорогою.

— Знову когось треба буде рятувати? — спитав Бубу й позіхнув.

— Може, когось іншого. А може, себе.

Бубу хотів уточнити, але сон уже підкрався до нього на м'яких лапах.

Він заснув на перевалі між горами, під зорями, які світили так близько, ніби їх можна було зірвати хоботом.

А внизу, в далекій долині, тихо сяяло чарівне озеро.

Воно чекало.

Але чекало не просто слоненя.

Воно чекало правдиве серце.

Розділ 5

Долина спраглих звірів

Уранці Бубу прокинувся на перевалі.

Першим він побачив не сонце, не гори й навіть не стару черепаху Тару.

Першим він побачив свій хобот.

Той лежав просто перед очима, припорошений пилюкою, з трьома реп'яхами на кінчику й одним маленьким павучком, який діловито плетив між зморшками тоненьку павутинку.

— Гей, — сонно сказав Бубу. — Це мій хобот.

Павучок зупинився.

— Вибачте, — ввічливо відповів він. — Я подумав, що це стара гілка.

— Я не гілка, — сказав Бубу й обережно поворушив хоботом. — Я слоненя.

— Дуже схоже, — погодився павучок. — Але трохи кудлатіше.

Бубу пирхнув і засміявся.

Він уже не так сердився, коли хтось згадував його шерсть. За останні дні вона врятувала оленятко, перенесла мавпеня, захистила гніздо й навіть утримала самого Бубу на гірській стежці.

Може, кудлатість була не покаранням, а подарунком, який просто важко носити в спеку.

Бубу підвівся й подивився вниз.

Далеко внизу лежала долина. Вчора з висоти вона здавалася зеленою, м'якою й прохолодною. Але тепер, коли ранкове світло розлилося по землі, Бубу побачив інше.

Долина була не вся зелена.

Місцями трава пожовкла. Деревя стояли з опущеним листям. Уздовж висохлого русла тяглася потріскана земля. А срібне озеро, що блищало посередині, справді існувало, але навколо нього зібралося багато-багато звірів.

Занадто багато.

Бубу насупився.

— Таро, — покликав він. — Таро?

Стара черепаха сиділа на теплому камені неподалік, ніби була там завжди.

— Я тут.

— Там озеро. Але біля нього стільки звірів!

— Бо спрага приводить усіх до води, — сказала Тара.

— То мені треба поспішати?

— Поспішати можна ногами. А можна думками. Тільки друге небезпечніше.

— Чому?

— Бо думки, коли поспішають, часто забувають серце.

Бубу не зовсім зрозумів, але кивнув, бо Тара завжди говорила так, що розуміння наздоганяло пізніше.

Він почав спускатися.

Спуск виявився не легшим за підйом. Каміння котилося з-під ніг, стежка виляса між скелями, а шерсть раз у раз чіплялася за колючки.

Та тепер Бубу вже не бурчав на неї.

— Тримайся міцніше, — казав він своїй шерсті. — Ти в нас тепер важлива.

Шерсть, звісно, не відповідала. Але, здається, пишалася.

Коли Бубу спустився до долини, сонце вже піднялося високо. Повітря було гаряче й нерухоме. Запах сухої трави змішувався із запахом пилюки, втоми й тривоги.

Біля озера стояли зебри, антилопи, буйволи, мавпи, птахи, шакали, дикі свині й навіть кілька левів, які сьогодні не гарчали, бо спрага іноді робить ворогів просто сусідами.

Усі дивилися на воду.

Але до води ніхто не підходив.

Бубу здивувався.

— Чому вони не п'ють? — прошепотів він.

Поруч стояла худенька зебра з запиленими смугами.

— Бо не можна.

— Хто сказав?

Зебра кивнула в бік озера.

На самому березі сидів великий сірий носоріг. Він був такий кремезний, що здавався каменем, який навчився хропіти. На носі в нього стирчав гострий ріг, очі були сердиті, а біля ніг лежала купа гілок, якими він перегородив стежку до води.

— Це озеро моє! — ревів носоріг. — Хто підійде — того прожену!

Маленькі звірята тулилися до дорослих. Птахи мовчали. Навіть леви трималися осторонь, бо ріг у носорога був дуже переконливий.

Бубу відчув, як у нього всередині щось обурено заворушилося.

— Але ж вода для всіх!

— Скажи йому, — сумно відповіла зебра.

Бубу подивився на озеро. Воно було так близько. Вода блищала, кликала, манила. Йому самому дуже хотілося пити. У роті пересохло, ноги гули, шерсть нагрілася.

“Я прийшов сюди заради свого стада, — подумав він. — Мені треба швидше дістатися до озера. Може, якщо я викупаюся, то зможу допомогти всім слонам”.

Але перед ним стояли спрагли звірі.

Оленятко, мавпеня, пташенята — він нікого не залишив у біді. То невже тепер пройде повз усіх?

Бубу глибоко вдихнув і рушив до носорога.

— Гей! — гукнув носоріг. — Куди це ти, кудлата копице?

Раніше Бубу образився б. Тепер він тільки зупинився.

— До води.

— Не можна.

— Чому?

— Бо я перший знайшов це озеро.

— А хіба той, хто перший знайшов небо, може заборонити іншим дивитися вгору?

Носоріг розгублено кліпнув.

— Що?

— І хіба той, хто перший став у тінь, може забрати всю тінь собі?

— Ти мене не заплутуй, — насупився носоріг. — Я великий. Я сильний. Я охороняю озеро.

— Від кого?

— Від усіх!

— А навіщо?

Носоріг відкрив рота, щоб гримнути щось дуже сердите. Але не гримнув.

— Бо... бо води мало, — буркнув він нарешті.

— Якщо води мало, треба пити по черзі, — сказав Бубу. — А не сидіти на березі самому.

Носоріг ударив ногою об землю.

— Ти малий. Ти нічого не розумієш. Коли всі кинуться до води, буде штовханина. Малі попадуть у болото. Сильні відтіснять слабких. Почнеться бійка.

Бубу здивувався.

Він думав, що носоріг просто жадібний. А той, виявляється, боявся.

Тільки боявся так голосно, що це було схоже на злість.

— Ти не хочеш забрати воду собі? — тихіше спитав Бубу.

Носоріг відвернувся.

— Я не хочу, щоб когось затоптали.

— Тоді чому не сказав?

— Бо коли я кажу спокійно, мене ніхто не слухає. А коли реву — слухають усі.

Бубу задумався.

Це була чужа біда. Не така, як яма з оленятком чи вітер біля гнізда. Тут треба було не витягти, не перенести й не затулити. Тут треба було придумати.

Бубу оглянув берег. Озеро було кругле, але з одного боку до нього вела тільки вузька стежка. Саме тому всі товпилися разом.

— А якщо зробити ще кілька проходів? — сказав він.

— Чим? — буркнув носоріг.

Бубу подивився на свою шерсть, потім на гілки, якими носоріг перегородив шлях.

— Гілками можна відгородити доріжки. Великі звірі підуть однією, малі — другою, птахи питимуть біля каменів. А я можу стояти посередині, щоб ніхто не штовхався.

— Ти? — здивувався носоріг. — Ти ж маленький.

— Зате волохатий, — сказав Бубу. — Мене добре видно.

Носоріг пирхнув.

— Це правда.

Бубу повернувся до звірів.

— Слухайте! — гукнув він. — Усі зможуть пити, але по черзі. Спершу найменші й найслабші. Потім ті, хто з дітьми. Потім усі інші. Ніхто не штовхається. Ніхто не біжить. Вода не втече, якщо ми не будемо дурнями.

Звірі зашуміли.

— А хто стежитиме? — спитала антилопа.

— Я, — сказав Бубу.

— І я, — несподівано буркнув носоріг.

Усі притихли.

Носоріг ніяково переступив з ноги на ногу.

— Тільки я вже не буду ревіти. Ну... майже.

І робота почалася.

Бубу хоботом переносив гілки. Носоріг своїм міцним тілом відсував камені. Зебри втоптували стежку. Мавпи знімали сухі ліани й перев'язували ними гілля. Птахи літали над озером і підказували, де берег рівніший.

Скоро до води вели три доріжки.

Першими підійшли маленькі звірята: зайченята, пташенята, мавпенята, оленята. Вони пили обережно, маленькими ковтками.

Потім підійшли матері з дітьми.

Потім старі звірі.

Потім усі інші.

Ніхто не штовхався.

Ніхто не кричав.

Навіть леви чекали своєї черги з таким виглядом, ніби вони все життя були чемними, просто ніхто цього не помічав.

Бубу стояв біля середньої доріжки й лагідно зупиняв тих, хто поспішав.

— Повільніше.

— Не штовхай.

— Ти великий, зачекай.

— А ти маленький, проходь.

Його густа шерсть справді допомагала: малі звірята бачили його здалеку й не губилися в натовпі. Одне мавпеня навіть вилізло йому на спину й кричало:

— Черга сюди! Не плутати хвости з головами!

— Злізь, — попросив Бубу.

— Я працюю!

— Ти сидиш у мене на спині.

— Це і є моя робота!

Бубу не витримав і засміявся.

Коли всі напилися, над озером запала тиша.

Не страшна, не важка, а добра. Така тиша буває після великої тривоги, коли всі раптом розуміють: біда не зникла зовсім, але разом її легше витримати.

Носоріг підійшов до Бубу.

— Я був неправий, — сказав він.

— Ти боявся, — відповів Бубу.

— Це не виправдання.

— Ні. Але це початок правди.

Носоріг довго дивився на нього, а потім кивнув.

— Ти мудрий для такого кудлатого малого.

— Дякую... мабуть.

Носоріг відступив убік.

— Тепер іди. Озеро чекало тебе.

Бубу раптом відчув, як сильно хоче пити. Він повільно підійшов до берега й опустив хобот у воду.

Вода була прохолодна.

Найпрохолодніша у світі.

Він пив довго, маленькими ковтками, і кожен ковток ніби повертав силу в ноги, у спину, у серце.

Потім він зробив крок у воду.

Озеро було прозоре. На дні лежали гладенькі камінці.
Навколо плавали срібні кола світла.

Бубу зайшов глибше.

І раптом почув голос.

Не гучний. Не страшний. Він ішов ніби з самої води.

— Навіщо ти прийшов, Бубу?

Слоненя завмерло.

На березі мовчали звірі. Носоріг опустил голову. Птахи перестали махати крилами.

— Я прийшов... — почав Бубу й ковтнув. — Я прийшов допомогти своєму стаду.

— А собі?

Бубу подивився на своє відображення у воді.

Звідти на нього дивилося маленьке волохате слоненя.
Втомлене, запилене, з реп'яками в шерсті й добрими очима.

— І собі теж, — чесно сказав він. — Я хочу перестати соромитися себе. І хочу, щоб мені не було так жарко. Але якщо треба вибрати між мною і стадом — допоможи стаду.

Вода навколо нього засвітилася.

Спершу ледь-ледь, ніби під нею прокинувся місяць. Потім сильніше. Срібні кола розійшлися від ніг Бубу до берегів, торкнулися каміння, трави, гілок і всіх звірів навколо.

Голос промовив:

— Ти не пройшов повз чужу спрагу. Тому твоя спрага почута.

Бубу заплющив очі.

Вода піднялася вище, огорнула його боки, спину, голову. Його густа шерсть стала легкою-легкою, наче не шерсть, а хмарка.

А потім...

Щось почало змінюватися.

Бубу відчув, як важка кудлата шуба, що гріла, тягнула й чіплялася за все на світі, почала повільно спадати з нього пасмами.

Не боляче.

Не страшно.

Так, ніби стара зима сама відпускала його.

На воді закружляли м'які волохаті клаптики. Вони світилися сріблом, а потім перетворювалися на маленькі білі хмаринки пари й зникали в повітрі.

Бубу стояв посеред озера й не рухався.

Коли сяйво стихло, він розплющив очі.

Берег ахнув.

Бубу подивився на себе.

Він був уже не кудлатий.

Його шкіра стала гладенька, сірувата, м'яка й зморшкувата. Великі вуха вільно обмахували боки. Хобот більше не плутався в шерсті. Ноги здавалися легшими.

Але на кінчику хвоста лишився маленький пухнастий пензлик.

І ще кілька коротеньких волосинок — на голові.

— Ой, — сказало мавпеня з берега. — Ти тепер майже не хмара.

Бубу торкнувся себе хоботом.

— Мені... легко.

Носоріг уважно глянув на нього.

— І що ти тепер робитимеш?

Бубу подивився на далекі гори.

Там, за ними, чекало його стадо.

Мама.

Громобій.

Маленькі слоненята.

Велика ріка, яка стала маленькою.

— Повернуся, — сказав Бубу. — І приведу сюди своїх.

Озеро тихо забриніло.

А стара черепаха Тара, яка сиділа біля самого берега, промовила:

— Пам'ятай, Бубу: справжнє диво не в тому, що з тебе спала шерсть. А в тому, що ти не загубив серця.

Бубу кивнув.

Він вийшов із води вже іншим.

Але в очах його лишився той самий добрий вогник, з яким маленький волохатий слон колись вирушив у дорогу.

Попереду була путь додому.

І тепер він ніс не тільки надію.

Він ніс відповідь.

Розділ 6

Дорога назад

Бубу стояв на березі чарівного озера й не міг надивитися на себе.

Він піднімав одну ногу — вона була гладенька. Піднімав другу — теж гладенька. Повертав голову — шерсть більше не спадала йому на очі. Махав вухами — і вони вільно ловили вітер.

— Ого, — прошепотів Бубу. — Я тепер зовсім інший.

— Не зовсім, — озвалася стара черепаха Тара.

Вона сиділа на камінці біля води й примружено дивилася на нього.

— Чому? — здивувався Бубу. — Ти ж сама бачиш: шерсті майже немає.

— Шерсть змінилася, — сказала Тара. — А серце лишилося твоє.

Бубу задумався.

Справді, всередині він почувався тим самим Бубу. Тим, який боявся йти через гори. Тим, який витягав оленятко з ями. Тим, який переносив мавпеня через річечку. Тим, який стояв проти вітру, щоб урятувати пташине гніздо.

Тільки тепер йому було легше дихати.

І легше йти.

Носоріг підійшов ближче. Тепер він уже не виглядав таким сердитим. Радше втомленим і трохи сором'язливим.

— Ти справді приведеш сюди своє стадо? — спитав він.

— Приведу, — відповів Бубу.

— А якщо прийде дуже багато слонів?

— Тоді зробимо ширші доріжки до води.

Носоріг фиркнув.

— Мені подобається, як ти думаєш. Спершу проблема, потім гілки, потім порядок.

— А мені подобається, що ти вже не ревеш на всіх.

— Я ще можу, — поважно сказав носоріг. — Але тепер тільки у важливих випадках.

З берега підстрибом прибігло мавпеня — те саме, яке вчора сиділо Бубу на спині й командувало чергою.

Воно оббігло навколо нього тричі й нарешті зупинилося перед хоботом.

— Ти тепер такий дивний!

— Дякую, — сказав Бубу. — Мабуть.

— Раніше ти був, як хмара. А тепер як... як...

Мавпеня довго думало.

— Як дощ, який уже випав!

Бубу засміявся.

— Це добре чи погано?

— Це цікаво! — вигукнуло мавпеня. — А можна я піду з тобою?

— Ні, — сказав Бубу. — Дорога далека. А твоїй мамі ти потрібне тут.

Мавпеня зітхнуло так гучно, ніби на нього впала ціла гора.

— Дорослі завжди кажуть розумні речі саме тоді, коли хочеться пригод.

Бубу нахилився до нього.

— Коли я приведу стадо, пригод буде стільки, що доведеться розкладати їх по черзі, як звірів біля води.

Мавпеня одразу повеселішало.

— Тоді я чекатиму!

Бубу попрощався зі звірами. Зебра кивнула йому. Антилопа побажала легкої дороги. Пташки закружляли над ним срібним колом. Навіть леви, які стояли в тіні дерева, мовчки нахилили голови.

Носоріг торкнувся рогом землі.

— Повертайся, гладенький Бубу.

— Повернуся, — сказав слоник. — І ти не забувай: вода для всіх.

— Не забуду, — буркнув носоріг. — Тепер у мене три доріжки й багато свідків.

Бубу рушив назад.

Дорога через долину здалася йому іншою. Ніби світ не змінився, а він сам навчився бачити його ширше.

Сонце гріло, але вже не мучило так сильно. Вітер торкався його гладеньких боків, і Бубу радісно махав вухами.

— Оце так! — вигукнув він. — Вуха працюють, як два великі листки!

Тара повільно повзла поруч.

Бубу глянув на неї й здивувався:

— Таро, а як ти встигаєш за мною?

— Я не встигаю, — спокійно відповіла черепаха. — Я просто завжди там, де треба.

— Це дуже дивно.

— Для тебе — так. Для черепахи — звичайний вівторок.

Бубу пирхнув від сміху.

Коли вони дійшли до підніжжя гір, Бубу зупинився.
Попереду знову чекала крута стежка, каміння й перевал.

Колись він ішов тут кудлатий, утомлений і наляканий.
Тепер був легший, але дорога не стала коротшою.

— Я думав, назад буде простіше, — сказав він.

— Назад завжди інакше, — відповіла Тара. — Бо йде вже не той, хто виходив.

Бубу ступив на гірську стежку.

Підніматися було легше без густої шерсті. Його ноги не плуталися. Колючки майже не чіплялися. Вітер приємно холодив боки.

Але коли він дійшов до місця, де колись чув чужі голоси, між скелями знову засвистіло.

— Бубу-у-у, — протягнув вітер.

Слоник зупинився.

— Я тебе пам'ятаю, — сказав він.

— Ти тепер гладенький, — прошепотів вітер. — Красивий. Легкий. Навіщо тобі повертатися до тих, хто сміявся?

Бубу мовчав.

Вітер обкрутився навколо нього.

— Іди куди хочеш. Живи біля озера. Там вода. Там звірі тебе шанують. Там ніхто не називає тебе ходячою хмарою.

Бубу подивився вниз, у бік долини.

Там справді було озеро. Там його дякували. Там він став новим.

А вдома була спека, мілка річка, утомлене стадо й ті слоненята, що колись дражнили його.

На мить Бубу стало прикро.

А тоді він згадав мамині очі.

Згадав Громобоя.

Згадав маленьке слоненя, яке тихо сказало: “Бубу... повертайся”.

— Ні, — сказав Бубу. — Я піду додому.

— Вони сміялися з тебе, — сичав вітер.

— Сміялися, — погодився Бубу.

— Вони не йшли з тобою.

— Не йшли.

— То чому ти маєш їм допомагати?

Бубу випростався.

— Бо допомога — це не торгівля. Не тільки тим, хто був добрий до тебе. Якщо вдома біда, треба йти додому.

Вітер сердито завив. Але цього разу Бубу вже не боявся.

Він пішов далі.

Коли дістався великої скелі, що питала правду, кам'яні очі знову розплющилися.

— Хто йде через мої гори? — запитала скеля.

Бубу усміхнувся.

— Це знову я. Бубу.

— Ти змінився.

— Так.

— Навіщо повертаєшся?

— Щоб привести своє стадо до озера.

— А якщо вони не повірять?

Бубу замислився.

— Тоді я розповім правду.

— А якщо засміються?

— Тоді почекаю, поки перестануть.

— А якщо хтось захоче забрати озеро тільки для слонів?

Бубу підняв голову.

— Не дозволю.

Скеля довго мовчала. Потім її кам'яні очі лагідно примружилися.

— Тепер ти несеш не тільки новину. Ти несеш правило.

— Яке?

— Вода для всіх. Диво для добрих сердець. Дорога для тих, хто не забуває інших.

Бубу повторив ці слова подумки, щоб не загубити.

Потім скеля відступила, і стежка відкрилася.

За горами починалася знайома суха савана.

Коли Бубу спустився нижче, його першим зустріло оленятко.

Те саме, якого він витягнув із ями.

Оленятко довго дивилося на нього, кліпало очима, потім обережно спитало:

— Вибачте... а ви не бачили одного волохатого слоника? Дуже доброго. І дуже зручного для вилізання з ям.

Бубу засміявся.

— Це я.

Оленятко аж підстрибнуло.

— Ти?! Але де твоя шерсть?

— В озері лишилася.

— Уся?

— Майже. На хвості трохи є.

Оленятко обійшло його й радісно кивнуло.

— Так, хвіст тебе видає.

Бубу розповів йому про озеро, про носорога, про чергу до води й про те, що тепер він веде своє стадо туди.

— Я покажу тобі коротшу стежку, — сказало оленятко. — Вона виведе просто до сухої річечки.

— Дякую!

Біля річечки Бубу зустріло мавпеня, яке він колись переносив через воду. Воно спершу не впізнало його й навіть спробувало сховатися за маму.

— Не бійся, — сказав Бубу. — Це я.

— Бубу?! — закричало мавпеня. — Ой! Ти тепер слизький!

— Я не слизький. Я гладенький.

— Це майже те саме, тільки чемніше сказано.

Мама-мавпа дала Бубу кілька соковитих плодів у дорогу.

— Передай своєму стаду: коли йтимете назад, тримайтеся біля старого баобаба. Там ще є тінь.

— Передам, — пообіцяв Бубу.

Далі він пройшов повз дерево з пташиним гніздом. Пташка злетіла вниз і довго кружляла навколо нього.

— Бубу! Я тебе впізнала по очах.

— А не по шерсті?

— Шерсть змінюється. Очі — ні.

Ці слова Бубу запам'ятав особливо міцно.

Він ішов усе швидше.

Попереду вже були знайомі місця. Сухий яр. Старий баобаб. Пилюка на дорозі. А далі — Велика ріка, яка стала маленькою.

Коли сонце почало сідати, Бубу побачив своє стадо.

Слони стояли біля мілкої води. Вони були втомлені, кудлаті, запилені. Деякі лежали в тіні, інші повільно обмахувалися вухами.

Мама Бубу стояла осторонь і дивилася в той бік, куди він колись пішов.

Бубу зупинився.

Серце застукало так голосно, ніби хотіло прибігти додому раніше за нього.

— Мамо! — закричав він.

Слони підняли голови.

Мама Бубу зробила крок уперед. Потім ще один. Вона вдивлялася в гладенького слоника й не одразу впізнала.

— Хто ти? — тихо спитала вона.

Бубу підбіг ближче.

— Це я! Бубу!

Мама завмерла.

Потім торкнулася його хоботом. Провела по гладенькій голові, по вухах, по спині. Знайшла маленький пухнастий пензлик на хвості.

І заплакала.

— Бубу...

Вона обійняла його хоботом так міцно, що він майже пискнув.

— Я повернувся, мамо.

— Я бачила тебе у снах, — прошепотіла вона. — То кудлатим, то в тумані, то біля води.

До них підійшов старий Громобій. Він уважно оглянув Бубу й поважно кивнув.

— Ти знайшов озеро.

— Знайшов.

— І воно змінило тебе.

— Так. Але не тільки озеро.

— А що ще?

Бубу подивився на все стадо.

На тих, хто колись сміявся.

На тих, хто чекав.

На тих, хто вже ледве тримався від спеки.

— Дорога, — сказав він. — І ті, кому я допоміг.

Маленькі слоненята підбігли ближче. Вони дивилися на нього з подивом.

— А тобі вже не жарко? — спитало одне.

— Не так, як було.

— А озеро може й нам допомогти?

— Може, — відповів Бубу. — Але є правило.

Усе стадо притихло.

Навіть стара слониха перестала обмахуватися вухами.

Бубу глибоко вдихнув.

— Озеро допомагає не тим, хто просто хоче стати іншим. І не тим, хто хоче дива тільки для себе. Воно допомагає тим, хто дорогою не забуває про інших.

Громобій примружив очі.

— Це мудрі слова.

— Їх сказала скеля. І Тара. І саме озеро. І, мабуть, трохи я сам.

— То що нам робити? — спитала мама.

Бубу глянув на захід, де за далекими горами ховалося чарівне озеро.

— На світанку вирушимо. Але дорогою будемо допомагати всім, хто потребує. Не обганяти слабких. Не забирати воду в інших. Не штовхатися. І пам'ятати: якщо ми хочемо дива для себе, мусимо нести добро з собою.

Слони мовчали.

Потім старий Громобій підняв хобот.

— Я піду.

Мама Бубу теж підняла хобот.

— І я.

Один за одним слони почали кивати.

Навіть ті слоненята, що колись дражнили Бубу, підійшли ближче.

Одне з них тихо сказало:

— Пробач, що ми називали тебе ходячою хмарою.

Бубу подивився на нього й усміхнувся.

— Нічого. Хмари теж потрібні. Вони дощ приносять.

Слоненя несміливо всміхнулося.

Тієї ночі стадо спало неспокійно, але вже не безнадійно.

Над ними світили зорі.

Велика ріка тихенько дзюрчала своєю тонкою срібною ниткою.

А Бубу лежав біля мами й дивився в темряву.

Десь там, за горами, чекало озеро.

А поруч чекало стадо.

І вперше Бубу зрозумів: повернутися додому іноді важче, ніж піти в далеку дорогу.

Бо тепер треба було вести інших.

Але він уже не був просто маленьким волохатим слоником, з якого сміялися.

Він був Бубу.

Той, хто знайшов озеро.

Той, хто повернувся.

Той, хто знав: добре серце може показати шлях навіть тоді, коли всі стежки загубилися в пилюці.

Розділ 7

Стадо вирушає

Світанок того ранку був тихий.

Над Великою рікою, яка вже давно перестала бути великою, висіла тоненька біла імла. Вода ледве дзюрчала між камінцями, ніби боялася розбудити спраглу землю.

Слони прокидалися повільно.

Вони були втомлені, кудлаті, запилені. Їхня довга шерсть звисала пасмами, чіплялася за суху траву й збирала реп'яхи. Старі слони важко підводилися. Маленькі слоненята терли очі хоботами й тулилися до матерів.

А Бубу стояв на пагорбі й дивився на далекий обрій.

Там, за сухою саваною, за вузькою річечкою, за горами, що питали правду, лежало чарівне озеро.

Він знав дорогу.

Але тепер мав пройти її не сам.

Позаду до нього підійшов старий Громобій. Його густа шерсть була скуйовджена, мов стара трава після бурі, але очі світилися спокійно.

— Ну що, Бубу, — сказав він. — Час?

Бубу глибоко вдихнув.

— Час.

— Вести стадо важче, ніж іти самому.

— Я знаю.

— Ні, — м'яко відповів Громобій. — Ще не знаєш. Але дорогою дізнаєшся.

Бубу подивився на нього.

— А якщо я помилюся?

Старий слон усміхнувся.

— Тоді зупинишся, подумаєш і виправиш. Мудрий не той, хто ніколи не помиляється. Мудрий той, хто не робить вигляд, ніби помилок не було.

Бубу кивнув.

Незабаром усе стадо зібралося біля мілкої ріки.

Мама Бубу стала поруч із ним. Вона то й діло торкалася його гладенької спини хоботом, ніби досі не могла повірити, що її син повернувся таким іншим.

— Ти певен, що зможеш нас провести? — тихо спитала вона.

— Ні, — чесно сказав Бубу.

Мама здивовано глянула на нього.

— Але я знаю, що сам би я ніколи не дійшов, якби мені не допомагали інші. Тому ми дійдемо разом.

Мама притулила свій хобот до його хобота.

— Оце вже схоже на правду.

Стадо рушило.

Попереду йшов Бубу. Поруч із ним — Громобій. За ними дорослі слони. У середині — слоники з малими. Позаду — найсильніші, щоб ніхто не загубився й не відстав.

Спершу все йшло добре.

Сонце тільки піднімалося, повітря ще не встигло розжаритися, а земля була прохолодна після ночі. Слони ступали обережно, і від їхніх кроків підіймалася легка пилюка.

Малі слоненята перешіптувалися між собою.

— А озеро справді чарівне?

— Кажуть, воно говорить.

— А якщо воно скаже: “Ідіть геть”?

— Не скаже, якщо ми будемо чемні.

— А якщо я випадково наступлю комусь на хвіст?

— Тоді вибачишся. Озеро, мабуть, любить вибачення.

Бубу чув їх і ледь усміхався.

Та коли сонце піднялося вище, дорога стала важкою.

Суха савана зустріла стадо гарячим вітром. Трава колола ноги. У шерсті слонів плуталися реп'яхи. Маленькі слоненята почали відставати.

Одне з них — те саме, яке колись просило Бубу повернутися, — зупинилося й сіла просто посеред стежки.

— Я не можу, — прошепотіло воно.

Його мама занепокоїлася.

— Вставай, малий. Треба йти.

— Не можу. Мені жарко. Шерсть пече. Ноги болять.

Деякі дорослі слони почали озиратися.

— Якщо будемо часто зупинятися, не дійдемо до гір до вечора.

— Треба поспішати.

— Вода далеко.

Бубу почув ці голоси й відчув, як у нього всередині заворушився неспокій.

Він теж знав: треба йти. Треба встигнути. Треба привести стадо до озера.

Але потім згадав слова Громобоя: сила слона — у тому, кого він не залишив у біді.

Бубу повернувся назад.

— Зупиняємося.

Один великий слон насупився.

— Через одного малого?

— Так, — сказав Бубу.

— Але ж нас багато!

— Саме тому. Якщо багато сильних не можуть зачекати одного слабкого, то навіщо тоді нам бути стадом?

Слони притихли.

Громобій поважно кивнув.

— Бубу правий.

Мама малого слоненяти обмахувала його вухами. Бубу підійшов ближче.

— Як тебе звати?

— Тупі, — прошепотіло слоненя.

— Тупі, ми дійдемо. Але не треба вдавати, що ти сильний, коли тобі погано. Це не хоробрість. Хоробрість — сказати правду.

— Мені дуже жарко, — чесно сказав Тупі.

— Тоді зробимо тінь.

— Де? Тут немає дерев.

Бубу подивився на дорослих слонів.

— Є вуха.

Старші слони спершу не зрозуміли. А потім стали колом навколо малих і розкрили великі вуха, затуляючи сонце. Інші хоботами піднімали пил і скидали його собі на спини, щоб шерсть менше пеклася.

Бубу знайшов суху, але ще не зовсім колючу траву й зробив м'яке місце для Тупі.

— Відпочинемо трохи, — сказав він. — Потім підемо повільніше.

— А якщо не встигнемо? — спитав хтось.

— Куди? — відповів Бубу. — Озеро нікуди не втече. А от Тупі без нас далеко не піде.

Стадо мовчало.

І в цьому мовчанні щось змінилося.

Раніше всі думали про воду попереду. Тепер почали дивитися одне на одного.

Через деякий час Тупі підвівся.

— Я можу йти.

— Не сам, — сказав Бубу.

Двоє молодих слонів стали по обидва боки від нього. Якщо Тупі хитався, вони підтримували його боками.

Стадо рушило далі.

Тепер уже ніхто не поспішав так, щоб інші задихалися позаду. Дорослі слони мінялися місцями: одні йшли попереду, інші — біля малих, ще інші — позаду.

Коли дійшли до старого баобаба, Бубу зрадив.

— Тут можна перепочити. Мавпи казали, що тінь ще тримається.

І справді, баобаб розкинув свої товсті гілки, мов добрий старий дід розкриває руки для обіймів. Під ним було прохолодніше.

Слони стали в тіні.

На гілках одразу з'явилися мавпи. Серед них було й знайоме Бубу мавпеня.

— Бубу! — заверещало воно. — Ти повернувся! І привів цілу гору родичів!

— Це моє стадо, — гордо сказав Бубу.

Мавпеня повисло на хвості вниз головою.

— Вітаю, стадо! Не ламайте баобаб, він старший за всі ваші хоботи разом!

Громобій підняв голову.

— Ми не ламаємо дерев без потреби.

— Гарна звичка! — схвалило мавпеня. — А потреба у вас яка?

— Нам потрібна вода, — сказав Бубу. — Ми йдемо до озера.

Мавпи зашепотілися.

Потім мама-мавпа принесла кілька соковитих плодів. Їх було небагато, зовсім небагато для цілого стада, але вона поклала їх перед малими слоненятами.

— Для найменших.

Один великий слон облизнувся.

— А нам?

Мама-мавпа глянула на нього суворо.

— У тебе хобот довший за всю мою дитину. Потерпиш.

Маленькі слоненята засміялися.

Бубу подякував мавпам. Плоди розділили між малими, старими й найвтомленішими. Ніхто не взяв зайвого.

Громобій тихо сказав Бубу:

— Стадо вчиться.

— Повільно, — зітхнув Бубу.

— Усе важливе вчиться повільно.

Коли спека трохи спала, вони рушили далі.

Біля сухого яру їх чекало нове випробування.

Яр був глибший, ніж пам'ятав Бубу. Його краї обсіпалися, а на дні лежало каміння. Перейти його можна було тільки вузьким природним містком із твердої землі.

Для одного слоненяти — страшно, але можливо.

Для цілого стада — небезпечно.

— Треба переходити по одному, — сказав Бубу.

— Це довго, — буркнув молодий слон.

— Зате живі дійдемо всі, — відповів Бубу.

Першим перейшов Громобій, щоб перевірити міцність. Земля під ним загуділа, але витримала.

Потім пішли слони з малими.

Тупі боявся.

— Я впаду, — прошепотів він.

— Не впадеш, — сказав Бубу.

— Звідки знаєш?

— Бо ми зробимо так, щоб не впав.

Два дорослі слони стали по краях містка, наскільки це було можливо. Бубу пішов попереду Тупі, а мама Тупі — позаду.

— Дивися на мій хвіст, — сказав Бубу. — Там ще лишився пензлик. Він смішний, але надійний.

Тупі втупився в маленький пухнастий пензлик на хвості Бубу й повільно пішов.

Крок.

Ще крок.

Ще один.

Камінчик посипався вниз, Тупі пискнув, але не зупинився.

— Дивись на хвіст, — нагадав Бубу.

— Дивлюся! Він справді смішний!

— От і добре.

Нарешті Тупі перейшов. На іншому боці він так зрадів, що хотів підстрибнути, але мама вчасно притримала його хоботом.

Поступово перейшли всі.

Останнім ішов Бубу.

Він уже майже ступив на безпечну землю, коли почув слабенький писк знизу.

— Допоможіть...

Бубу завмер.

На дні яру, між камінням, лежало те саме оленятко, яке колись допомогло йому знайти коротшу стежку. Воно спіткнулося й не могло вибратися.

Стадо зупинилося.

— Треба йти далі, — нервово сказав хтось. — Вечоріє.

Бубу повільно обернувся.

— Ми щойно домовилися, що нікого не залишаємо.

— Але це не слон.

— І що? — тихо спитав Бубу.

Після цього ніхто вже не заперечив.

Громобій підійшов до краю яру.

— Хоботом не дістанемо.

— Треба спуститися, — сказав Бубу.

— Край обсипається.

Бубу оглянувся. Побачив сухі ліани, що звисали з кущів біля яру. Побачив свою маму. Побачив молодих слонів.

— Зробимо мотузку.

Слони хоботами позривали ліани. Мавпи, які непомітно йшли слідом по деревах, допомогли сплести їх докупи.

— О! — зраділо знайоме мавпеня. — Нарешті робота для тих, хто має пальці!

Ліану обв'язали навколо Бубу. Інший кінець тримали Громобій і ще троє сильних слонів.

— Обережно, синку, — сказала мама.

— Я швидко.

— Не швидко. Правильно.

Бубу кивнув.

Його повільно спустили в яр. Каміння дряпало ноги, пил забивався в очі, але він дістався до оленятка.

— Знову ти? — м'яко сказав Бубу.

Оленятко винувато кліпнуло.

— Я, здається, дуже люблю ями.

— Треба знайти тобі інше захоплення.

Бубу обережно підхопив оленятко хоботом. Зверху слони потягнули ліану. Спершу підняли оленятко, потім Бубу.

Коли він вибрався на край, усе стадо раптом підняло хоботи й затрубило.

Не дуже гучно — бо всі були втомлені.

Але радісно.

Оленятко стояло на тремтячих ногах.

— Дякую, Бубу. І вам усім.

Молодий слон, який раніше поспішав, опустил очі.

— Ми мало не пішли.

— Але не пішли, — сказав Бубу. — Значить, навчилися.

Дорога продовжилася вже в сутінках.

Стадо йшло повільно, але разом. Малі були в середині. Старих підтримували молоді. Якщо хтось втомлювався, усі зупинялися.

Нарешті вони дійшли до річечки, через яку Бубу колись переносив мавпеня.

Води в ній майже не лишилося, але дно було мокре й слизьке. Для великих слонів це було не страшно, а для малих — неприємно.

— Перейдемо вранці, — вирішив Громобій. — У темряві ризикувати не треба.

Стадо розташувалося на ніч.

Зорі одна за одною засвітилися над саваною. Десь ухкнула нічна пташка. Мавпи вляглися на деревах. Оленятко притулилося до матері, яка знайшла його за запахом.

Бубу ліг поруч із мамою.

— Ти сьогодні добре вів стадо, — сказала вона.

— Я весь час боявся щось зробити не так.

— І що?

— Мабуть, тому й думав уважніше.

Мама тихо засміялася.

— Оце вже мудрість.

До них підійшов Громобій.

— Завтра гори.

Бубу подивився на темні обриси вдалині.

Гори стояли мовчазні, високі й серйозні.

— Вони питатимуть правду, — сказав Бубу.

— Тоді скажемо правду, — відповів Громобій.

— Усім стадом?

— Усім стадом.

Бубу заплющив очі.

Сьогодні вони не дійшли до озера. Навіть до гір ще не дійшли.

Але вони дійшли до чогось не менш важливого.

До розуміння, що дорога до дива починається не там, де блищить чарівна вода.

Вона починається там, де хтось зупиняється й каже:

“Ми не підемо далі без тебе”.

І під зорями, біля майже висохлої річечки, стадо волохатих слонів заснуло не просто втомленим.

Воно заснуло трохи добрішим.

Розділ 8

Чому слони стали гладенькими

Уранці стадо рушило далі.

Попереду стояли гори. Високі, мов старі велетні, що бачили перший дощ, перше дерево й перший слонячий крок на землі.

Бубу йшов попереду.

За ним — Громобій, мама, малі слоненята, старі слони й усе велике волохате стадо. Вони вже не поспішали так, щоб хтось відставав. Якщо малому було важко — зупинялися. Якщо старий слон спотикався — його підтримували. Якщо комусь бракувало тіні — інші розкривали великі вуха.

Так вони дійшли до скелі, яка питала правду.

Кам'яні очі розплющилися.

— Хто йде через мої гори? — пролунав глибокий голос.

Бубу ступив уперед.

— Це моє стадо.

— Навіщо йдете?

Слони притихли.

Бубу хотів відповісти сам, але Громобій торкнувся його плеча хоботом.

— Нехай кожен скаже правду.

Першою заговорила стара слониха:

— Я йду, бо втомилася від спеки.

Потім сказало мале слоненя Тупі:

— Я йду, бо хочу, щоб мені більше не було боляче й жарко.

Мама Бубу промовила:

— Я йду, бо хочу врятувати дітей.

Один молодий слон опустив голову:

— А я йду, бо спершу думав тільки про себе. Але дорогою зрозумів: якщо не допомагати слабшим, то й сильним нема чим пишатися.

Скеля довго мовчала.

Потім її кам'яні очі стали лагіднішими.

— Ви сказали правду. І ви не залишили тих, хто потребував допомоги. Ідіть.

Гори розступилися.

Стадо перейшло перевал і побачило долину.

А посеред долини сяяло чарівне озеро.

Біля нього вже чекали звірі: зебри, мавпи, пташки, антилопи, оленятко, носоріг і навіть леви, які сьогодні мали дуже мирний вигляд.

Носоріг вийшов уперед.

— Стадо Бубу, — гучно сказав він, — вода для всіх. Але без штовханини!

Мавпеня, сидячи на гілці, додало:

— Хвости не плутати! Малих не наступати! Носорогів без потреби не дратувати!

Слони засміялися.

До озера вони підходили по черзі.

Спершу найменші. Потім старі. Потім матері з дітьми. Потім усі інші.

Озеро приймало кожного.

Коли перше слоненя зайшло у воду, срібні кола розійшлися навколо нього. Його густа шерсть стала легкою, піднялася над водою, закружляла білими хмаринками — і зникла.

Слоненя вийшло з озера гладеньке, сіре й здивоване.

— Ой! — вигукнуло воно. — Я тепер бачу власні коліна!

Потім зайшла мама Бубу. Потім Громобій. Потім усі інші.

Один за одним волохаті слони ставали такими, якими ми знаємо їх тепер: гладенькими, сірими, з великими вухами, довгими хоботами й маленькими пензликами на хвостах.

Але озеро не забрало в них пам'яті.

Воно залишило їм доброту, силу й мудрість.

Коли останній слон вийшов на берег, над долиною повіяв прохолодний вітер. Хмари зібралися над горами, і вперше за багато днів на суху землю впали краплі дощу.

Спершу одна.

Потім друга.

Потім ціла злива.

Звірі радісно закричали. Мавпи стрибали по гілках. Пташки кружляли в небі. Зебри бігали по мокрій траві. Носоріг стояв під дощем і вдавав, що зовсім не плаче від радості.

А слони підняли хоботи до неба й затрубили так могутньо, що гори відповіли їм луною.

Бубу стояв поруч із мамою.

— Ти врятував нас, — сказала вона.

— Ні, — відповів Бубу. — Ми врятувалися разом.

До них підійшов старий Громобій.

Він уже був гладенький, але кроки його все одно гуділи, як грім.

— Запам'ятайте цей день, — сказав він до стада. — Ми прийшли до озера не тому, що були найсильніші. А тому, що навчилися не залишати слабких.

Стара черепаха Тара, яка сиділа на камені біля води, тихенько всміхнулася.

— Оце і є справжня казка, — сказала вона. — Коли хтось змінюється зовні, бо спершу змінився всередині.

Відтоді слони вже не були волохатими.

Вони стали гладенькими, щоб легше переносити спеку. Їхні великі вуха навчилися ловити вітер. Їхня сіра шкіра пам'ятала дощі, дороги й сонце.

Та на хвості в кожного слона залишився маленький пензлик.

Кажуть, то згадка про ті давні часи, коли слони були кудлатими, мов хмари.

А ще кажуть: якщо подивитися слонові в очі, можна побачити в них тишу чарівного озера, далекі гори й маленького Бубу, який колись вирушив у дорогу не заради себе одного.

І саме тому слони досі тримаються разом.

Бо пам'ятають старе правило:

коли йдеш до дива — не залишай нікого позаду.

